

Groteska u "Fiškalu" Ante Kovačića

Užar, Tin

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:423644>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Tin Užar

Groteska u *Fiškalu* Ante Kovačića

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2016. godine

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost i Povijest

Tin Užar

Groteska *Fiškalu* Ante Kovačića

Završni rad

Znanstveno područje Humanističke znanosti, Znanstveno polje Filologija,
Znanstvena grana Teorija i povijest književnosti

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2016. godine

Sažetak

*U radu će se prikazati opus jednog od najpoznatijih književnika hrvatskog realizma, Ante Kovačića, s posebnim osvrtom na grotesku u njegovu romanu *Fiškal*. Roman je objavljen 1882. godine. Kao realistički pisac, Kovačić ovim romanom nastavlja svoj ranije zacrtani književni put. Navedeni roman stoga karakterizira iznošenje pravaške te realističke ideologije samog Kovačića. Kovačić je umjetnički dojam romana stavio na stranu kako bi lakše mogao groteskom, ironijom i humorom tadašnjem hrvatskom društvu dokazati da je pravaška ideologija jedina ispravna. Kovačić pritom ne bira sredstva. Naime, s istim žarom ismijava pripadnike bivšeg ilirskog pokreta te Nijemce, Mađare i sve ostale političke protivnike pravaštva. *Fiškal* je, dakle, realistički roman sa vidnim primjesama ranijih stilskih razdoblja, veoma izraženom groteskom, ironijom te humorom.*

Ključne riječi: realistički roman, groteska, Ante Kovačić, *Fiškal*, pravaška ideologija

Sadržaj:

Uvod.....	3
1. Društveno – politička situacija u Hrvatskoj.....	4
2. Realizam u hrvatskoj književnosti.....	6
3. Ante Kovačić.....	8
3.1. Život.....	8
3.2. Književni opus.....	9
3.3. Roman kao posebna književna vrsta u Kovačićevu stvaralaštvu.....	10
3.4. Odnos prema književnoj tradiciji i uzorima.....	13
3.5. Odnos s Augustom Šenoom te sukob Narodne stranke i Stranke prava.....	13
4. Groteska.....	16
5. <i>Fiškal</i>	18
5.1. O romanu.....	18
5.2. Groteska u <i>Fiškalu</i>	19
5.3. Tragovi nabožne književnosti u <i>Fiškalu</i>	22
6. Zaključak.....	24
7. Popis literature.....	25

Uvod

Neizbrisiv je trag u novijoj hrvatskoj književnosti svojim književnim radom ostavio Ante Kovačić. Živio je u povijesno i politički burnim vremenima za Hrvatsku, što se odrazilo i na njegov književni rad. Pisao je pjesme, pripovijesti i romane. Kao realistički je pisac bio inspiriran događajima iz suvremenoga, a često i iz vlastitoga života. Bio je izrazito društveno i politički aktivan. Kao gorljivi je pravaš u svojim feljtonima napadao narodnjačku ideologiju, a u romanima kritički i satirički progovarao o suvremenosti. Iako realistički pisac, Kovačić je u svoja djela unosi romantičarske, ali i naturalističke elemente. Od svojeg je prethodnika Augusta Šenoa preuzeo misao da su pripovijesti u svagdašnjem životu te ih samo treba opisati.¹ August Šenoa bio mu je na početku književnog stvaralaštva neprikosnoveni uzor, ali kroz nekoliko godina, njihov ideološki jaz sve se više protezao kroz književna djela i književne kritike te je tako i njihov odnos u potpunosti zahladio.

Realizam se u hrvatskoj književnosti javio tek početkom 80-ih godina 19. stoljeća, pedesetak godina kasnije u odnosu na zapadnu Europu. Hrvatsku su nejedinstvenu državu u drugoj polovici 19. stoljeća zahvatile brojne složene društvene i političke prilike, a ti su problemi u kojima se država našla, uglavnom preokupacija hrvatskih realista, većinom pravaške političke orijentacije. Pokušavajući što autentičnije prikazati surovu sliku hrvatske stvarnosti književnici se uglavnom usredotočuju na konkretne probleme sredine iz koje dolaze što dovodi do stvaranja regionalizma u hrvatskoj realističkoj književnosti. Kovačić je rođen u maloj zagorskoj sredini koja će mu uvijek ostati u srcu i kroz prikaz teškog života malog čovjeka iz Hrvatskog zagorja, Kovačić će iznositi kritiku društva i političke situacije u kojoj se hrvatska država tada nalazila. U svoj književni opus, Kovačić ubacuje brojne realistične slike, brojne tipizirane likove Hrvatskog zagorja te na kraju krajeva i brojne autobiografske elemente.

Kovačićevim se najboljim književnim djelom smatra roman *U registraturi*. Roman je po objavljivanju doživio negativne kritike, no kasniji su kritičari prepoznali njegovu književnu vrijednost te se on danas smatra najvažnijim hrvatskim realističkim romanom.² Tema je ovog završnog rada groteska u Kovačićevu romanu *Fiškal*. U prvim će se poglavljima rada opisati društveno – politička i književna situacija u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Također će se opisati život i književni rad Ante Kovačića te će se istaknuti važnost romana *Fiškal* u njegovu opusu te u hrvatskoj književnosti uopće. U daljnjim će se poglavljima analizom pojedinih

¹ Prosperov Novak, S (2004) *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, Split: Marjan tisak, str. 108-109.

² Isto, str 112

elemenata groteske³, satire, crnog humora, te nabožnih elemenata u djelu uočiti njihova uloga u romanu. Kovačić će obilježja groteske u *Fiškal* većinom ubacivati kada čitatelju želi ukazati na likove koje ne pašu njegovom političkom pravaškom uvjerenju ili su jednostavno zalutali u tadašnjem vremenu. Obilježja nabožne književnosti također su dosta bitna kada govorimo o Kovačićevom opusu, te konkretno o romanu *Fiškal*. Mnogi mu kritičari zamjeraju što mu likovi ne misle na Boga i religiju, ali Kovačić ih u gotovo svakom djelu pobija na svoj karakterističan način. Na samom će se kraju, na temelju cjelokupne analize završnog rada, iznijeti zaključak.

1. Društveno - politička situacija u Hrvatskoj

³ Groteska je umjetnički, osobito književni oblik kojemu se komično djelovanje temelji na fantastičnoj i izobličenoj predodžbi stvarnosti, koji izaziva osjećaj straha i groze.

Rođen sredinom 19. stoljeća, Kovačić je bio svjedokom velikih društvenih i političkih previranja koja su imala znatan utjecaj na njegov osobni život, ali i književni razvoj. Hrvatska je sredinom 19. stoljeća bila agrarna zemlja, a nakon ukinuća kmetstva 1848. godine, njezino je većinsko seosko stanovništvo bilo dovedeno do siromaštva. Hrvatske su zemlje bile razjedinjene, a feudalne se društvene strukture još uvijek nisu u potpunosti bile preobrazile u moderno kapitalističko društvo. Zbog siromaštva su počela masovna iseljavanja, a postepeno je rastao jaz između malog broja bogatih građana i većinskog seoskog stanovništva.⁴

Teška je gospodarska situacija dovela do znatnih promjena na političkoj sceni, na kojoj se počinje isticati Stranka prava. Starčevićoj se stranci zbog sve većih društvenih napetosti pridruživao i veći broj ljudi. Pridružila im se tadašnja inteligencija koja umjesto zastupanja bogatih građana počinje govoriti protiv njih, a u ime sitne buržoazije. Na političkoj je sceni pravašima protivnik bila Narodna stranka oko koje se okupljala jugoslavenski orijentirana inteligencija. Stranka prava i Narodna stranka svoju su borbu s političkog prenijele i na književno polje. U toj je borbi sudjelovao i Ante Kovačić, pretvorivši pritom književni prostor u arenu za obračunavanje sa svojim političkim neistomišljenicima. Dodatni otežavajući faktor činili su zemaljske vlade u Beču i Pešti te su crpili hrvatske resurse nastojeći kontrolirati društveni, politički te gospodarski život u Hrvatskoj. U vrijeme Kovačićevog školovanja sastavljena je i potpisana Hrvatsko – ugarska nagodba koja Hrvate još tjesnije veže uz Mađare, a 1883. godine bansku čast počinje obnašati promađarski orijentiran grof Dragutin Khuen – Hedervary.⁵

Kovačić se u književnom radu bavio i društvenom problematikom, a posebno odnosom sela i grada. Kao realističkom mu je piscu bilo izrazito važno prikazati svaki aspekt života, a u pravaškoj je ideologiji dobivao odobravanje za to. „Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lijepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, korisno i škodljivo, pravo i krivo: to je sve što se od pisca može očekivati“, piše Starčević. On je svjestan da se funkcija književnosti mijenja, a i sam to potiče iz pragmatičnih političkih pobuda: „Ne pišemo za ugoditi čitateljima, nego pišemo da ljude, koji hoće i mogu zlo ostaviti i na dobro pristati, od onoga na ovo okrenuti.“ Kovačić je bez zadržke progovarao o lijepom, ali i ružnom, što je za posljedicu imalo percipiranje pojedinih njegovih djela kao pesimističnih.⁶

⁴ Primorac, S. (2003) *Zvezdani pepeo*. Zagreb: Mozaik knjiga, str. 8

⁵ Šišić, F. (2004) *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. - 1918*. Split: Marjan tisak, str. 125-129.

⁶ Primorac, S. (2003) *Zvezdani pepeo*., str. 11

2. Realizam u hrvatskoj književnosti

U hrvatskoj književnoj kritici i književnopovijesnoj znanosti nema suglasnosti o počecima naše realističke književnosti, odnosno o graničnim godinama realističke stilske formacije. Kao rubna godina obično se spominje 1881., godina Šenoine smrti, kojom je označen

kraj jednog književnog razdoblja, te ujedno i godina u kojoj se pojavljuje Kumičićev roman *Olga i Lina*, djelo nastalo na temeljima naturalističkog programa. No, realističke književne principe moguće je u hrvatskoj književnosti pronaći znatno prije 1881. godine. Početci realizma mogu se pronaći još u pedesetim godinama 19. stoljeća u novelističkim tekstovima Starčevića, Tkalčevića, Jurkovića, Korajca, a tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća kod Perkovca, Šenoa i dr.⁷

Dualizam realističkog i romantičnog prožima hrvatsku književnost sve do kraja 19. stoljeća, a kod nekih pisaca i kasnije. U novelistici su se u hrvatskoj književnosti najjasnije očitovale temeljne osobine stilskog sustava realizma, mnogo više nego u području romana. Roman ovog razdoblja u pravilu je realističan po temi, intenciji i idejnim postavkama, ali ima još uvijek niz elemenata prijašnjih stilskih formacija, odnosno elemenata romantizma, sentimentalizma, bidermajera, a čak i prosvjetiteljstva. Šenoa je bio posve svjestan da je društvena podloga u tadašnjoj Hrvatskoj nedozrela za suvremeni realistički roman. U šezdesetim i sedamdesetim godinama 19. stoljeća još se uvijek u Hrvatskoj više čitaju njemačke novine i knjige nego hrvatske. Čitateljska baza Hrvatske u to je vrijeme, prema analizi Ladislava Mrazovića, vrlo skromna. Hrvatskoj čitateljskoj podlozi najviše nedostaje srednja klasa, odnosno građanstvo, koje se sporo širi.⁸

Početkom osamdesetih godina u Hrvatskoj dolazi do velikih društvenih promjena. Pojavljuje se agrarna kriza, plemstvo počinje postupno propadati, a stupanjem Dragutina Khuena Hedervarya na bansku vlast Hrvatska počinje postajati mađarska kolonija. Istih tih osamdesetih godina obilježava se uspon Starčevićeve Stranke prava, protivnika Khuenovih mađarona. Kao što su ruski realisti, kako je naveo Dostojevski, izašli iz Gogoljeve kabanice (s aluzijom na Gogoljevu novelu *Kabanica*), cijeli je hrvatski realizam potekao iz Starčevićeva tobolca (feljtoni *Tobolac*). Nakon Mažuranićeve i Šenoine smrti, u političkom i književnom životu Hrvatske ostala je praznina. Ali, naraštaj mladih pravaša uspijeva unijeti realističke elemente u hrvatsku književnost. Khuenovi pritisci i progoni pravaša jačaju pravašku misao i pribavljaju joj pristaše naročito u redovima hrvatskog građanstva i sveučilištaraca. Počinju izlaziti pravaški književni časopisi i almanasi kao što su *Hrvatski dom*, *Hrvatska te Hrvatska vila*. Šenoa je zapravo svojim dobom do 1881. godine napravio svojevrsnu kulminaciju romantizma i svojevrsan uvod u pravi realizam koji slijedi nakon njegove smrti.⁹

⁷ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb: Znanje, 133-138.

⁸ Isto, str. 140

⁹ Jelčić, D (1997) *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb: Naklada Pavičić, str. 239-240.

Pravaška se politička koncepcija temelji na shvaćanju da je Hrvatska samostalna država koju s Austrijom i Mađarskom povezuje samo osoba vladara, dok je dugoročni politički cilj stranke bio propast monarhije i potpuna nacionalna i politička sloboda hrvatskog naroda u samostalnoj hrvatskoj državi. Tijekom vremena pravaši su izrasli u glavnu opozicijsku snagu koju je karakterizirao radikalizam, borbenost i polemičnost. Te će se osobine snažno manifestirati na kulturnom, a posebice književnom polju. Pravaši su podupirali realizam zbog toga jer njime mogli izraziti svoju pojačanu društvenu kritičnost, a satikom, ironijom i parodijom oponirali su političkim protivnicima i neistomišljenicima. Književnost su pravaši vrlo često koristili samo kao sredstvo za ideološko - politički obračun. Brojni su pravaški intelektualci i književnici davali osnovni ton kulturnom i političkom životu ovoga doba. To su prije svega Kumičić, Kranjčević, Kovačić, Folnegović, Hranilović, Harambašić, Vukelić, Novak, Kokotović, Turić, Ibler, Gjalski i dr.¹⁰

Pri pokušaju periodizacije realizma u hrvatskoj književnosti nailazimo na poteškoće. Ipak, većina se povjesničara književnosti priklanjaju mišljenju Aleksandra Flakera da je čitavo razdoblje od 1865. do 1892. jedinstveno, odnosno može se definirati kao književnost hrvatskog realizma. 1881. godina, kao godina Šenoine smrti označava nam ponajprije generacijsku, a ne toliko stilsku i poetičku smjenu iako se realistička književnost sve više razvija te udaljuje od romantizma i trivijalnosti što se više približavamo kraju 19. stoljeća. Ipak, u odnosu na Šenoino doba, hrvatski roman osamdesetih i devedesetih godina pokazuje određeni zaokret.¹¹

3. Ante Kovačić

3.1. Život

Ante Kovačić (1854.-1889.) bio je istaknuti hrvatski realist i pravaš. Rođen je u Oplazniku u Hrvatskom zagorju 1854. godine i kao svoj najdublji pjesnički motiv nosio je

¹⁰ Isto 244-246.

¹¹ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, str. 141-145.

zagorski pejzaž i zagorske ljude. Djetinjstvo je proveo u siromašnoj zagorskoj obitelji u idiličnom Zagorju, a počeo je pisati još kao učenik. Pod mentorstvom župnika Tome Gajdeka upisao je učiteljsku školu, a zatim i Bogoslovnu gimnaziju. Život je u Zagrebu za Kovačića bio težak, a o tome svjedoči činjenica da je kod franjevac boravio kao „đak siromah.“ Mladost i školovanje proveo je u zagrebačkom sjemeništu, a u Bogoslovnoj gimnaziji ga profesori nisu zamjećivali te su mu iz hrvatskog jezika davali sve najlošije ocjene. Kritični Kovačić sjemenište je napustio na vrijeme i odlučio upisati Pravni fakultet. Kao sedamnaestogodišnjaku tiskana mu je prva pjesma o caru Bajazetu. Studij prava uz pisarsku službu u odvjetničkim kancelarijama nagnao ga je na pisanje.¹²

Pravni fakultet završio je 1878. godine, a doktorirao je 1887. Kovačić je u vrijeme kada se upisao na fakultet bio umjereni pristalica pravaštva, smatrajući da u umjetničkom stvaralaštvu nema mjesta za politiku. S vremenom sve više pristaje uz Starčevića, ne samo zbog političke doktrine, već i zbog načina razmišljanja i djelovanja, beskompromisne borbenosti za dostignuće postavljenih ciljeva, otvorenog iskazivanja mišljenja te satiričnog odnosa prema svemu oko sebe. S Augustom Šenoom, koji ga je kao mladog pisca podržavao i objavljivao njegova djela u Vijencu i prema kojem se u početku odnosio kao prema učitelju, u sukob je došao zbog ideoloških i političkih povoda.¹³

Za liberalni pravaški pokret Kovačić se opredijelio odmah nakon studija te je bio vrlo blizak s njegovim vođom Antom Starčevićem. Prvi je književnik koji se afirmirao kao romansijer u hrvatskom realizmu. Često ga se karakterizira kao vrlo temperamentan rušilački duh, odnosno čista suprotnost Šenoi. U njegovim proznim tekstovima nailazimo na niz manifestacija stekliškog radikalizma, odnosno radikalnog pristupa pravaštvu i pravaške ideologije. Radikalni pravaši bili su protiv svih ostalih političkih opcija u Hrvatskoj i sebe su smatrali jedinim legitimnim zastupnicima hrvatskih interesa.¹⁴

Bio je odvjetnički koncipijent u Zagrebu i Karlovcu te odvjetnik u Glini nakon stjecanja doktorata, a istodobno i plodan pripovjedač, neumoljiv satirik i publicist. Kovačić se prvi afirmirao kao romansijer u generaciji hrvatskih realista. Živio je u teškoj neimaštini sa svojom sedmeročlanom obitelji, no to nije zaustavilo njegov književni i akademski rad. Kovačić je umro pomračena uma u Stenjevcu, 10. prosinca 1889. godine, s dijagnozom „apopleksija cerebri sub delirio acuto.“ Kovačić nije ostavio autobiografskih zapisa za sobom, no u svojim

¹² Prosperov Novak, S (2004) *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, str. 108-109.

¹³ Jelčić, D (1997) *Povijest hrvatske književnosti*, str. 242.

¹⁴ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, 176-179.

je djelima koristio vlastito životno iskustvo. Kroz književna se djela stoga mogu promatrati različite etape Kovačićeva života. Bio je vrlo pobožan, premda su kritičari iz redova klera u njegovim romanima pronalazili dosta velike i tada vrlo opasne naznake ateizma.¹⁵

Potpisivao se šiframa i pseudonimima *A. K.*, *Antun K...čić*, *Aristofa*, *K.* te *K. K.* Kovačićev život i književno djelovanje nadahnuće su različitim umjetničkim ostvarenjima. U povodu njegove smrti E. Kumičić napisao je pripovijetku *Crn Božić* iz 1889., a prepoznatljiv je i u tragičnom liku hrvatskoga književnika Radmilovića iz istoimenoga socijalno – psihološkog romana K. Š. Gjalskoga. Prema predlošcima romana J. Marušić snimio je TV serijale *Fiškal* (1970.) i *U registraturi* (1974.), a M. Marjanović sastavio dramu *Sudbina Ivice Zgubidana* (2004).¹⁶

3.2. Književni opus

Objavivši pjesmu *Car Bajazet* u zagrebačkom đlačkom listu *Nada* 1871. godine, Kovačić se prvi put javlja kao književnik. Pisao je polemičke članke i feljtone. Krajem 1879. i početkom 1880. godine objavio je feljtone *Iz Bombaja*. Njima osporava idealističku došenoinsku koncepciju hrvatske književnosti i vladajući književni kanon čiji je simbol bio August Šenoa. Feljtoni su zbog Kovačićeva političkog angažmana manje zanimljivi s književnoga gledišta.¹⁷

Kovačić se već u svojim prvim ostvarenjima istaknuo kao žestoki društveni kritičar. Primjerice, u mladim danima piše socijalno-satirične pjesme u kojima oštro kritizira loše društvene i moralne pojave svoga vremena: političku prevrtljivost, beskičmenjaštvo, dodvoravanje, sebičnost, lažnu učenost i požrtvovnost.¹⁸

Kovačić je pretjerivao slikajući hrvatsku stvarnost samo najcrnijim bojama, a u tome i jest prava orijentacija Kovačićeve umjetnosti. To je satiričnost, po uzoru na samog Starčevića, Kovačić je bio jedini izraziti satirik hrvatskog realizma, a 1880. godine objavio je travestiju *Smrt babe Čengiĉkinje* kojom izruguje narodnjake, svoje političke protivnike, te njihova čelnika Ivana Mažuranića. Kovačić je napisao pripovijesti: *Miljenka* (1876.), *Ljubljanska katastrofa*

¹⁵ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedaĉki i dramski fragmenti*. Zagreb: Dom i svijet, str. 290-292.

¹⁶ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatski biografski leksikon*, Ante Kovačić, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=257>, pristupljeno: 29.8.2016.

¹⁷ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedaĉki i dramski fragmenti.*, str. 293.

¹⁸ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedaĉki i dramski fragmenti.*, str. 294-295.

(1877.), *Zagorski čudak* (1878.), *Bježi-hajka* (1880.), *Seoski učitelj* (1880.) i *Ladanjska sekta* (1880.). Pripovijesti su realistične, a građu je za njih Kovačić nalazio u svojoj suvremenosti.¹⁹

Kovačić je najpoznatiji po svojoj romanesknoj produkciji. Kovačić je napisao tri romana (*Baruničina ljubav*, *Fiškal* i *U registraturi*), dok je četvrti, *Među žabari*, ostao nedovršen. Obilježje je njegovih romana ispreplitanje elemenata realizma, romantizma i naturalizma²⁰

Cjelokupno Kovačićevo djelo nosi neizbrisiv trag njegove osobnosti. Iz svih njegovih djela izbija tragedija, a takvi su mu i likovi. Jezik i duh su mu bili u neprekidnom vrenju, nije se mirio s nikakvim postojećim stanjem, već se protivio svemu.²¹

3.3. Roman kao posebna književna vrsta u Kovačićevo stvaralaštvu

Roman kao književni žanr po svemu predstavlja formu u kojoj je Kovačić mogao sveobuhvatno izraziti sve svoje kvalitete i kao čovjeka i kao pisca, i mir intime i arkadijski doživljaj pejzaža svoj djetinjstva, svoj san o sreći, ali i svoje vulkanske nemire, ogorčenja, tuge, tamne slutnje neminovnog zlog udesa, a jednako tako i svoj kritički odnos prema plemstvu i građanstvu, te prema društvenim zbivanjima uopće. U obliku romana Kovačić je mogao iskoristi sve feljtonsko - publicističke motive koje je kao mlađi književnik koristio.²²

Prva mu je veća proza *Baruničina ljubav* iz 1877. godine, oko koje je Kovačić žestoko polemizirao s Rikardom Jorgovanićem, svojim prvim kritičarom. *Baruničinu ljubav* tiskao mu je sam August Šenoa 1877. godine u Vijencu.²³ U tom su se romanu već nazirale sve pretpostavke kasnijeg zrelog Kovačića, odnosno neukrotiva mašta, neizbježna kritika društva, sklonost fatalnim ženama te zapletenost fabule. Roman sadrži mnoge trivijalne elemente: tajna društva, otmice, sakrivanja, dvoboje, ubojstva, samoubojstva, lik fatalne žene kao nositelja zapleta i raspleta, simbol zle kobi, osuda, sudbine.²⁴ Mašta se zalijeće iz realnoga u nevjerovatno, fatalne žene svima oko sebe donose nesreće, a fabula se raspleće tragedijama i porazima. Djelo je blisko našoj novelistici iz pedesetih godina 19. stoljeća. To je tipični roman s trivijalnom fabulom koju čine ljubavne intrige kojima je u središtu barunica Sofija Grefštein.

¹⁹ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, 168-169.

²⁰ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedački i dramski fragmenti.*, str 292.

²¹ Prosperov Novak, S (2004) *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, str. 110-111.

²² Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, str. 171.

²³ Jelčić, D (1997) *Povijest hrvatske književnosti*, str. 240.

²⁴ Šicel, M (2000) *Predgovor*. U: Ante Kovačić, *Izbor iz poezije i proze*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 22-25.

Ona je fatalna žena, odnosno klasični romantičarski lik, jedna u nizu Kovačićevih neodoljivih demonskih ljepotica koje iza sebe ostavljaju pustoš, zlo i smrt.²⁵

Destrukcija se tog tipa romana uočava u njegovoj kompoziciji. Kovačić odustaje od uobičajenog ravnocrtnog pričanja događaja uvodeći čitatelje u roman završnim njegovim dijelom, retardirajući radnju, da bi se na kraju vratio na sam početak fabule Šicel ističe kako je i Kovačić, i sam podrijetlom sa sela, dobro znao uočiti te promjene koje su se događale u njegovo vrijeme. Kao primjer navodi njegov prvi roman Baruničina ljubav, u kojem do izražaja dolazi njegova povezanost s rodnim krajem i potresenost tadašnjom situacijom: *Lijepo i mило moje Zagorje! Opet dišem slobodnim, razdraganim duhom u tvojih vinorodnih brdinah. Vlastelinski dvorovi sve su rjeđi i rjeđi na tvojih brdinah; gospodske djece ponestaje, da se voziču ljenčariti u velike gradove i učiti kako treba postati odmetnikom svoje domovine!* Već u tim rečenicama može se uočiti njegov stav prema selu i gradu, odnosno njegova tendencija veličanja i idealiziranja sela, a osuđivanja grada.²⁶

Kovačićeva društvena kritika doživjela je kulminaciju u nedovršenoj satiri *Među žabari*. U njoj je Kovačić odlučio prikazati duh i psihologiju provincije, analizirati filozofiju našeg malograđanina i beskičmenjaka te demaskirati moralnu pokvarenost žabarskog društva. Žabari si groteskna slika jedne nazadne sredine u kojoj caruju laž, spletkarstvo, karijerizam, zloba i trač. Stanovnici *Žabljih lokava* razvili su do savršenstva filozofiju opstanka u svojoj provincijskoj sredini. Njegovo izlaženje obustavljeno je vrlo brzo jer je roman izazvao burne reakcije među ljudima, te su se čak neki i prepoznali u likovima romana.²⁷

Sintezu Kovačićeve umjetnosti predstavlja roman *U registraturi*. Izlazio je u Vijencu u nastavcima 1888. godine, a kao knjiga pojavio se tek 1911. godine. Kovačić je u vrijeme izlaženja romana u Vijencu doživio oštre kritike, a kao primjer Nemeć izdvaja anonimno pismo jednog kritičara uredništvu u kojem poziva na zabranu Kovačićeva romana jer ga smatra beskorisnim i u njemu vidi samo loš utjecaj na hrvatsku mladež. Roman je ipak nastavio izlaziti, navodi Nemeć, a oštri su napadi samo učvrstili Kovačićeve stavove o društvenom primitivizmu, moralističkoj zatucanosti i ograničenosti.²⁸

²⁵ Nemeć, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, str. 174-176.

²⁶ Šicel, M (2003) *Ante Kovačić U: Pisci i kritičari: studiji i eseji iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak., str. 115-121.

²⁷ Nemeć, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, str. 180.

²⁸ Jelčić, D (1997) *Povijest hrvatske književnosti*, str. 243-245.

Registratura je zapravo Bildungsroman, ali s jakim socijalnim akcentima. Glavna je tema romana razvoj i sudbina mladića koji je došao iz sela u grad na školovanje, a to je i realna slika rađanja hrvatske inteligencije toga vremena. Drugi važan sloj romana je fantastika, elementi legende i bajke u kojima je Kovačićeva mašta došla do punog izražaja. Nakon nekonvencionalnog uvoda, razgovora i svađe prašnjavih spisa i registara u registraturi, roman započinje ispoviješću Ivice Kičmanovića koji priča o svom životu. Nakon toga pripovijedanje u prvom licu zamjenjuje autorski pripovjedač. Vremenski raspon priče obuhvaća približno tridesetak godina, započinje djetinjstvom glavnog junaka sve do njegova tragičnog završetka, odnosno samoubojstva u plamenu zapaljene registrature. Mnogi ga književni kritičari i povjesničari smatraju najboljim romanom hrvatskog realizma.²⁹

Romani *U registraturi* i *Među žabari* jedina su i najveća opozicija Šenoinom homogenom pripovjednom diskursu u hrvatskoj prozi 19. stoljeća. Njihovo značenje za hrvatsku književnost je mnogo veće od njihove stvarne estetske vrijednosti. Oni se literarna diverzija uperena protiv šenoinske tradicije, norme i kanona. Kovačić nije imao dovoljno discipline da svoj pripovjedni koncept provede dosljedno te je za novi smjer razvoja hrvatskog romana i njegovu realizaciju trebalo pričekati još dvadesetak godina.³⁰

3.4. Odnos prema književnoj tradiciji i uzorima

Govoreći o Kovačićevu književnom radu, hrvatska književna kritika ističe njegovu originalnost i neovisnost od stranih utjecaja Flaker . Neovisnost se od stranih utjecaja objašnjava Kovačićevom slabom načitanošću, koja je bila posljedicom njegove teške materijalne situacije.³¹ Kovačić je temeljnu književnu naobrazbu stekao u školi, upoznavši se s klasičnim piscima, Biblijom, narodnom poezijom te s dubrovačkom književnošću.³² Od stranih je književnika čitao njemačke i ruske pisce. Čitao je novele njemačkog pisca Leopolda von Sacher-Masocha koje su govorile o fatalnim ženama, a u Hrvatskoj su bile tiskane pod

²⁹ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća.*, str. 181-182.

³⁰ Isto, str. 183.

³¹ Flaker, A (1968) *Ante Kovačić i ruska književnost. U: Književne poredbe.* Zagreb: Naprijed., str. 285

³² Frangeš, I (1980) *Šenoina baština u hrvatskom realizmu. U: Izabrana djela.* Zagreb: Matica hrvatska., str. 172

naslovom Okrutne žene. Od ruskih su pisaca na Kovačića najviše utjecali Turgenjev i Puškin, a koje je često spominjao u svojim djelima.³³

Kovačić je učio i od književnika iz novije hrvatske književnosti, od ilirizma pa do svojih dana. Učio je od Ivana Mažuranića, Augusta Šenoa i Franje Markovića, no njih je često i napadao u svojim djelima. Zbog specifičnog se odnosa prema književnoj tradiciji, Kovačićev književni rad može opisati kao destruktorizacija tradicije. Obilježava ga „barbarski“ odnos prema hrvatskoj književnosti i prema ustaljenim strukturama europskih književnosti. Takav se odnos prema književnoj tradiciji najviše očituje u Kovačićevu otporu prema stilskim klišejima, koji se u Kovačićevim djelima pojavljuju u novim spojevima, „barbarskima“ za europsku književnost, ali zanimljivima s gledišta razvoja hrvatske književnosti.³⁴

3.5. Odnos s Augustom Šenoem te sukob Narodne stranke i Stranke prava

Politički procesi koji su se u to vrijeme odvijali u Hrvatskoj imali su svog odjeka i u književnosti. Šicel objašnjava: i pisci i političari (a u mnogima su se ujedinila oba svojstva!) shvatili su književnost kao jednu od bitnih mogućnosti za rješavanje nacionalne i socijalne problematike i utvrđivanje, odnosno propagiranje političkih ideja pojedinih stranačkih usmjerenja i uvjerenja.³⁵

Jugoslavizam, koji zastupa Strossmayer i liberalna Narodna stranka, označava sav politički i kulturni život šezdesetih i sedamdesetih godina te se nadovezuje na tradicije ilirizma. Sve se jugoslavizira, a narodni se prvaci nadaju da će se pod tim imenom okupiti svi južni Slaveni oko Hrvata, a da će Zagreb postati jugoslavenskom Atenom. Ante Starčević je protivnog mišljenja i on traži da se Hrvati oslone sami na sebe i uzdaju se u vlastitu snagu te da ne daju da netko drugi odlučuje o njihovoj sudbini, nego Bog i Hrvati. Jugoslavenstvo se u osmom desetljeću gubi, a Hrvati se vraćaju hrvatskom narodnom imenu. To je i posljedica pojačanog utjecaja pravaša i njihovog uspona u prvoj polovici osamdesetih godina. Za to je razdoblje važna i mržnja prema Austriji, koja je za Hrvate predstavnik germanstva, u čemu se slaže Starčević s narodnjacima i unionistima, a toj mržnji se u hrvatskih rodoljuba uskoro pridružuje i neraspoloženje i neprijateljski stav prema Mađarima.³⁶

³³ Flaker, A (1968) *Ante Kovačić i ruska književnost*. U: *Književne poredbe.*, str. 286

³⁴ Isto., str.73-74.

³⁵ Šicel, M (2003) *Ante Kovačić U: Pisci i kritičari: studiji i eseji iz hrvatske književnosti.*, str. 116.

³⁶ Šišić, F. (2004) *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. - 1918.*, str. 131-132.

Šenoa je uređivao *Vijenac* i, iako je tvrdio da je daleko od politike, ostao je u doticaju s političkim istomišljenicima, koji su list i osnovali. On je, s obzirom na to da je imao izgrađene misli o književnosti i zadacima književnika, morao voditi borbu i s diletanzmom mladih i s enciklopedijskim shvaćanjem starih. To je dovelo i do polemika, od kojih je najčešća bila ona koju je započinjao Ante Kovačić.³⁷

Ante Kovačić, gorljivi pravaš i buntovni književnik, u svoje je vrijeme razvio poseban odnos s Augustom Šenoom. U mlađim mu je danima Šenoa bio književni uzor, a kasnije neprijatelj i protivnik. Na početku je Kovačićeve književne karijere Šenoa imao važnu ulogu. Kao urednik *Vijenca*, središnjeg književnog časopisa, Šenoa je objavljivao djela mladih književnika, a između njih i Kovačićeva. Kao realistički je pisac Kovačić od Šenoe prihvatio misao da su pripovijesti u svagdašnjem životu te ih treba samo opisati. Kovačić se od Šenoe razlikuje po tome što u svoja djela unosi zakon poremećene sukcesivnosti. Odustaje od navođenja događaja onim redoslijedom kako su se mogli odvijati u povijesnoj zbilji.³⁸

Često je preuzimao Šenoine književne postupke, što se osobito uočava u romanu *U registraturi*. Kovačić i Šenoa obilježeni su književnim razdobljima u kojima stvaraju. Šenoina književnost pripada razdoblju hrvatskog romantizma ili protorealizma, a Kovačić je realistički pisac. Šenoa piše za narod i u ime naroda te postavlja pitanja iz povijesti, jer povijest je biografija njegova glavnog junaka, hrvatskog naroda. Kovačićeva je pozornost na pojedincu koji je i djelo i žrtva društva, društvenih snaga koje djeluju ne samo na život naroda nego i na život pojedinca.³⁹

Kovačić je s vremenom postao sve više uronjen u radikalno pravaštvo. Pripadnost je pravaškoj stranci iskazivao i svojim književnim radom, objavljujući djela kritičkoga, satiričnoga i antinarodnjačkoga tona. Feljtonima *Iz Bombaja* napao je narodnjačku politiku, a time i Augusta Šenou. Posljedicom je navedenoga bilo Šenoino odbijanje objavljivanja Kovačićeve pripovijesti *Bježi-hajka* 1880. godine. Navedeni je događaj prouzročio sukob dvojice književnika. Tihomil Maštrović ističe kako je Kovačićev sukob sa Šenoom simboličan. S jedne strane, posljedica je Šenoina obrambenog stava prema kritičaru Anti Kovačiću, istaknutom predstavniku cijelog naraštaja mladih realističkih pisaca. S druge strane, to je otpor velikanima hrvatske književnosti, posljedica politike pravaški orijentiranih pisaca da se

³⁷ Jelčić, D (1997) *Povijest hrvatske književnosti*, str. 241.

³⁸ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedački i dramski fragmenti.*, str. 291.

³⁹ Frangeš, I (1980) *Šenoina baština u hrvatskom realizmu*. U: *Izabrana djela.*, str. 167-177.

književnost uzima kao sredstvo vlastitog političkog očitovanja i aktivnog odnosa spram stvarnosti i postojećih društvenih odnosa.⁴⁰

4. Groteska

Groteska je pojam koji se javio potkraj 15. stoljeća kao oznaka za otkrivenu kasnoantičku ornamentiku pokraj Rima i u drugim talijanskim mjestima, odnosno kao naziv za podzemne ruševine antičkih terma, koje su u kolokvijalnom diskursu nazivane spiljama, a u kojima se takva ornamentika pronalazila.

U tom se smislu pojam grotesknosti zarana počeo povezivati s karikaturalno-fantastičnim ili nerijetko iskrivljenim prikazivanjem stvarnosti, koje ne izaziva komični efekt, nego osjećaje straha i groze. Neprirodno, disharmonično i često paradoksalno povezivanje životinjskih i ljudskih dijelova, posredno i njihove naravi, koje se može smatrati ključnim obilježjem groteske, isprva je bilo vezano isključivo uz slikarstvo, a tek je poslije počelo označavati svaki oblik suprotstavljanja općeprihvaćenim normama i vrijednostima, odnosno

⁴⁰ Maštrović T (2011) *Pripovijesti: Pripovjedački i dramski fragmenti.*, str. 289-290.

uvjerenju da zbiljski svijet počiva na razumskim osnovama. Prvi ga je osviješteno imenovao Michel de Montaigne. Kao znak otuđenosti, često i pesimizma, groteska se javlja u onim epohama u kojima se racionalna slika svijeta nastoji potkopati, ako ne i izokrenuti, posebice u srednjem vijeku, romantizmu i avangardi. Ranorenesansnim se zagovarateljima grotesknosti u književnosti mogu smatrati Giovanni Boccaccio, François Rabelais i Miguel de Cervantes, a među njima je upravo Rabelais, postao ključnom figurom grotesknoga realizma.

U znanosti se o književnosti međutim fenomen grotesknosti najčešće povezivao s opusima nastalim od romantizma nadalje, ponajprije zato što se u 19. stoljeću strategije ironijskog i grotesknog prikazivanja zbilje prvi put uzdižu do razine poetički i estetički priznate koncepcije, ako pak ne nadređene, onda bar ravnopravne tragičnom i komičnom. Victor Hugo je, primjerice, u predgovoru drami *Cromwell* podrijetlo groteske i grotesknoga smjestio u okrilje kršćanstva, kao svjetonazora koji je na filozofsko-teološkom planu uspostavio dualizam dobra i zla, koji se u književnosti može raspoznati u nizu opreka, raznorodnih estetika: između ljepote i ružnoće, nakaznosti i ljupkosti, sjene i svjetlosti itd. Suvremene teorije, koje su sklone razdvajati fenomen grotesknosti – koji egzistira u interesnom polju estetike i književne teorije te označava paradoksalno i grubo karikaturalno prikazivanje zbilje povezivanjem entiteta koji su, najčešće, u nekome smislu suprotstavljeni – od fenomena groteske, koji označava žanr ili pojedinačni književni tekst u kojem se obilježja grotesknosti pojavljuju toliko često da se mogu smatrati presudnima, upozoravaju kako oba fenomena postoje već i u antičkom i srednjovjekovnom razdoblju.

Dvije su najznačajnije teorije grotesknosti prisutne u suvremenoj znanosti o umjetnosti i književnosti. Njemački teoretičar Wolfgang Kayser u knjizi *Groteska, njezino oblikovanje u slikarstvu i književnosti* grotesknost promatra na tri načina – kao načelo umjetničke proizvodnje, kao strukturu djela i kao način recepcije umjetničke tvorbe. On također upozorava na paradoksalnu prirodu groteskne umjetnosti, koja će rijetko kad izazivati smijeh, a najbolje ju je dovoditi u vezu s paralogičkim, apsurdnim i fantastičnim fenomenima, odnosno s mistikom i ezoterijom. Takva naoko pesimistična teorija groteske izazvala je niz kritika, najviše zato što navodno preuveličava ulogu strave, groze i demonskog u određenju grotesknih oblika prikazivanja zbilje.

Na optimističniji način groteski prilazi Bahtin. Konačno, ključno je obilježje Bahtinova grotesknoga realizma prevođenje duhovnih, idealnih i apstraktnih vrijednosti na tjelesno -

materijalni plan, snižavanje kojim se narušavaju moralni, politički i religijski autoriteti. U tome se smislu njezin kritičko - polemički potencijal približava satiričnome modusu prikazivanja stvarnosti, zbog čega se groteska često povezivala s kulturom karnevala, odnosno s različitim strategijama karnevalizacije stvarnosti. Smijeh koji izazivaju groteskni prikazi zbilje u karnevalskim povorkama ipak posjeduje katarzička svojstva, iako doista proizlazi iz prizora čiji se semantički potencijal uvelike iscrpljuje u užasu.

Nakon Kayserovih i Bahtinovih istraživanja, neke će se interpretacije groteske usmjeriti i prema psihoanalitičkim teorijama, pri čemu će se, primjerice, njezin način rada dovesti u vezu s Freudom. Analize će se toga fenomena najčešće primjenjivati na korpus suvremene književnosti, posebno na korpus ekspresionističke i nadrealističke književnosti i kazalište apsurdna. U analizama se novovjekovne književnosti rijetko kad upotrebljava potencijal pojmovna groteske i grotesknosti, posebno u korpusu hrvatske književnosti. Ante Kovačić prvi je hrvatski realist koji svoj realistični pristup, koji graniči s fantastikom nerijetko pretvara u grotesku te porugljivu, pa i otrovnu satiru stranaca te južnoslavenske ideologije.⁴¹

5. *Fiškal*

5.1. O romanu

Kovačićev roman *Fiškal* izašao je 1882. godine u izdanju knjižare H. Luster u Senju. Fabula je još kompliciranija sa standardnim dinamičkim motivima i pomoćnim sredstvima za ubrzavanje radnje. Naglašena je sklonost za pretjerano i bizarno, a mnoštvo prizora rađeno je u maniri trivijalne proze. I u ovom su romanu u prvom planu spletkari, fatalne žene, dvoboji, ucjene, trovanja i sl. U *Fiškalu* nema nijednog pozitivnog lika. Slika stvarnosti maksimalno je crna, društvo je bolesno, odnosi nezdravi, a svi ljudi zli. *Fiškal* predstavlja značajnu stepenicu

⁴¹ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatski biografski leksikon, Groteska*, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/groteska>, pristupljeno: 2.9.2016.

u Kovačićevu umjetničkom razvoju iako nema veće umjetničke vrijednosti. Novost u romanu su jaki satirički akcenti, žučljiv ton i iskrivljene slike prirode i ljudi.⁴²

Vanjski opisi likova rađeni su s izrazito grotesknim nabojem, u izobličenoj, dehumaniziranoj perspektivi. Najreprezentativniji je primjer vanjština Jakoba Podgorskog, u kojem dominiraju crte disproporcionalnosti i animalnosti, opisana tehnikom estetike ružnoga, sa željom da odmah izazove efekt moralne odbojnosti. U *Fiškalu*, romanu o seoskom mladiću koji postaje bezobzirnim odvjetnikom, prisutni su tipični rekviziti romantičnog pustolovnog romana: spletko, dvoboji, ucjene, trovanja, skrivanje očinstva... Lik Podgorskog koji živi u panici, ima simbolične i zastrašujuće snove, a na kraju poludi, jednako kao što će poludjeti i sam Kovačić.⁴³ Kovačić je ostao vjeran svojoj viziji ljubavi, sna o sreći, ali u isto vrijeme i o njenoj neostvarivosti i nedostižnosti. Ostao je vjeran fatalnoj ženi, simbolom klasicizma i romantizma, koja sve što pogleda skameni, smota te upropasti. Ta zlokobna Elvira u *Fiškalu*, odnosno fatalna žena, postala je Kovačićevom osnovnom silom pokretnicom. Kovačić u cjelokupnom opusu ponavlja jedan specifični tip junaka (lik fatalne žene) koji simbolizira dio cjelokupne psihološke strukture djela.⁴⁴ U romanu nailazimo i na nsvakidašnje usporedbe i metafore vezane za seoski ambijent i upotrebu neologizama poput hlapimuha, blatotep, zatepikruh i dr.⁴⁵

Druga je značajna novost u romanu prilično naglašeno politička tendencija. *Fiškal* je pisan s izrazito pravaških pozicija, a ton političke publicistike prisutan je i u autorskim iskazima i u dijalozima likova. U *Fiškalu* se afirmirao Kovačićev prepoznatljiv diskurs pravaške satire s karakteristikama kao što su parodijski i karikaturalni potezi, grubost, crni humor, sarkazam, naglašena polemičnost, sklonost pretjerivanju itd. Tim je diskursom Kovačić polako počeo uništavati Šenoinu težnju za idilom, potpuno se opredijelio za pravašku ideologiju i počeo pisati na takav način. Vizija Hrvatske u *Fiškalu* daleko je od Šenoine arkadije. Crnim bojama prikazuje domaću aristokraciju i građanstvo, a iz brojnih opisa izbijaju parodija i ironija.⁴⁶

U skladu sa starčevićanskim koncepcijama romanom se provlači i antiilirski ideja, zbog čega su mu i mnogi pravaši prigovarali. Odmah po izlasku *Fiškal* je doživio oštar napad anonimnog kritičara u božićnom broju *Agramer Zeitung*a. Kovačiću se zamjera književni

⁴² Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća.*, str. 172-173.

⁴³ Prosperov Novak, S (2004) *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, str. 109-110.

⁴⁴ Frangeš, I (1962) Predgovor. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 48, Zagreb: Matica hrvatska, str. 8-9.

⁴⁵ Šicel, M (2000) Predgovor. U: *Ante Kovačić, Izbor iz poezije i proze.*, str. 21-22.

⁴⁶ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća.*, str. 174.

nihilizam i ismijavanje ideologije Gajevog ilirskog pokreta, aristokratskih krugova, Nijemaca i njemačke kulture jer u *Fiškalu* Kovačić nije moralist i ne želi popraviti ničije poroke te naglašava svoju satiričku narav protiv svega što nije pravaško. Radnji romana zamjera se što je zamršena, bljutava i slaba, te da u romanu nema nijednog plemenitog karaktera i nijedne simpatične osobe. Na Kovačićev odgovor pod naslovom *Agrameričinom kritičarenju* nije trebalo dugo čekati. Obrušio se na anonimnog recenzenta i optužio ga da je samo službenik austrijske i mađaronske vlasti, vrlo netaletrirana osoba koja se želi profilirati kao kritičar tako što će biti samo jedan od mnogih koji će napasti sve što ima veze s pravaštvom i hrvatskom državom.⁴⁷

S druge strane, izostavimo li dijelove u kojima Kovačić karikira do groteske i lakrdije neke junake (ilirski pjesnikinja Karolina) ili direktno ismijava Nijemce, što umanjuje literarnu vrijednost romana, naći će se u njemu i dosta opisa i epizoda koje već najavljuju i njegov kasniji zreliji opus, odnosno njegov ponajbolji roman *U registraturi*.⁴⁸

5.2. Groteska u *Fiškalu*

Groteska je, kao što se već ranije navodi u radu, povezivanje s karikaturno – fantastičnim ili nerijetko iskrivljenim prikazivanjem stvarnosti, koje ne izaziva komični efekt, nego osjećaje straha i groze. Kovačić u *Fiškalu* koristi grotesku kada želi pokazati čitatelju kakvi su likovi koji mu politički ili društveno ne pašu ili jednostavno smatra da ne pašu cjelokupnom tadašnjem „normalnom“ pučanstvu. Kovačić iskrivljava likove koje on to namjerno želi te mu njegovo pravaštvo i ideologija igraju vrlo bitnu ulogu pri odabiru takvih likova.

Takvi su likovi u *Fiškalu* ilirska pjesnikinja Karolina, klasični stereotipni Nijemci, grofica Olga kao jedan od predstavnika i aristokracije i ilirskog pokreta i dr. Groteska upućena tim likovima od strane pripovjedača i Jakoba Podgorskog jednostavno su govor samog Kovačića kojem ideal predstavlja samostalna hrvatska država bez tuđinaca te on svoju ideologiju i način razmišljanja jednostavno prenosi u roman *Fiškal*. Kovačić je svjestan da će mu ti likovi i groteska upućena njima smanjiti umjetničku vrijednost romana, ali Kovačiću je

⁴⁷ Isto, str. 175.

⁴⁸ Šicel, M (2000) *Predgovor*. U: Ante Kovačić, *Izbor iz poezije i proze.*, str. 23.

na prvom mjestu bila ideologija, što će se naposljetku promijeniti u njegovu zrelijem stvaralaštvu i njegovom životnom djelu U registraturi.⁴⁹

„Presvet... grofica... - ukroti se seljak – no, meni ih je žal, bog i bogme na moju dušu! Neka oprostite, ali mi je jošte više žal jaja, što mi ih je ovaj gusak – pokaže na Dugana – izvrnuo iz košare.“ (161)

„Da požurimo nagodbu – prisukne brk fiškal. – A je li u grofice Olge još onoliko ponosne plave aristokratske krvi kao što onda kada je od njezine nemilosti i ponosa krapinskog čizmara sin, dobar juratuš inače ali crvene krvi, htio svršiti svoj život u rijeci Krapini, koja je na svu sreću bila toliko plitka da se ne bi niti vrabac mogao utopiti u njoj?“ (163)

„U vrijeme kadno Hrvatska još ne bijaše tako sretna da bude pretvorena u zemljopisno i političko otajstvo trojedne kraljevine, časna domaja Austrija bila je načičkana brojnim sveučilištima, kao što je još i danas. U to vrijeme valjalo je našim mladićima polaziti strana sveučilišta. A kao što su stanovnici močvarnih predjela priučeni i kaljužne vode piti, tako su i hrvatski mladići hrlili na austrijska sveučilišta, koja su im najbliža bila.“ (166)

„Jakob bijaše već u mladosti starac. Dobnik vazda tačan koji se nikada ne ustavi. Kada bi drugi gnjevno lupali šakama od ljutine i bijesa, Jakob bi našire otvorio oči i smješkao se: tako zapovijedaju matematičke cifre s obzirom na zdravlje.“ (167)

„Žalim da ne dijelimo niti misli, niti čuvstva. Ilirci su luđaci u formi, muhe bez glave u sadržaju.“ (168)

„Niti sam ja mađaron, niti lijepa grofice Olga ilirka – nasmija se podmuklo Jakob – nego ja osuđujem ilirce kao političku ideju, a vi ljubite samo njihove munjevite govore i rado slušate gromke pjesme.“ (168)

„Živjela lijepa zagorska Ilirka! Živjela grofica Olga! – začuju se hrvatski uskliki za stopama grofice i Podgorskoga.“ (169)

⁴⁹ Nemeč, K (1995) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. Stoljeća*, str. 178-179.

„Ja osuđujem ilirstvo jer sam Hrvat, jer ne ljubim tlapnja, jer se ilirstvo protivi biću moga naroda i jer hoću da svojom glavom mislim. Ilirci misle tuđim glavama, pa i isti moj poštovani Krapinac Ljudevit Gaj!“ (170)

„Ja sam radije zvijezda s najneznatnijim svojim svjetlom, dapače i sitna iskrica volim biti nego oblak dima što će prikriti i potamniti zvijezdu; nego naslaga od pepela što se baca na iskrnu da ova utrne!“ (170)

„Zvijezda ilirska visoko sja

Živjela, zvijezdo Ilira!

Mjesec na ilirce upro gled:

Ha! i na Ilire doći će red!“ (171)

„Podgorski odgovaraše vrlo kratko na obična pitanja kojima su ga usrećivala ona dva okrugla Nijemca. Ilirci počnu tiho, pa sve življe, dok im se društvo nije pretvorilo u pravu buru pjesama, deklamacija i nazdravica. Iz onih dvaju okruglih Nijemaca zapitala je piva, koja je još jedva mogla uzdržati riječ, kakvi su to ilirci, nijesu li možda ilirci jedno te isto kao i Mađari?... Podgorski odgovori pivi prelakonički: - Ne. Ilirci su Ilirci – reče Podgorski.“ (172)

„Kada je Olga navršila desetu godinu, postane Karolina drugom njezino učiteljkom. Karolinina predšasnica bijaše visoka, koštunjasta, žuteljiva Njemica nekud od Majnca. Zvali su je frajlajn Marijeta. Ona ju je imala poučavati u glazbi i u jezicima, u kojima je dakako na prvom mjestu slovila u svom materinskom Schillera i Goethea. A najposljednji prnjkar od Rajne preko Berlina do Beča ne bi propustio ma i najneznatnije zgone da doprinese žrtvu za prokrčenje svoje njemačke kulture, koja se narodima na kugli zemaljskoj narivava onom ugodnom delikatnošću kojom paraziti hoće usrećiti zdravo i srčano tijelo.“ (188)

„Kano takva bacila se i na polje crvene ilirske politike. Bila je jedna od onih mnogobrojnih ilirskih pjesničara kojih umni plodovi nijesu pokrenuli svijetom, ali zato su namazali silu božju papira. Vrijednost pjesama nije se cijenila po poeziji, već se mjerila na lakte i rifove.“ (190)

„Dakako, tvoje je mržnja opravdana. On se javno ruga vama ilircima i vašoj politici. Dapače, sniva stranku proti vas. A sama grofica Olga kano da već ne mari za tvoja predavanja o ilirstvu.“ (199)

„P.S. Lupeži ti naši ilirci! Našli su vrelo nektara i ambrozije! U špelunki nekakva sitnoga, dugonosa Švapčića koji na desno uho ne čuje a na lijevo oko ne vidi – ali imade izvrsno vino! Izvrsno? Švaba i izvrsno vino!!... Ironija.“ (224)

„Zbilja, što je s našim ženskim genijem ilirstva, s učiteljkom Karolinom?“ (265)⁵⁰

5.3. Tragovi nabožne književnosti u *Fiškalu*

Kada je riječ o hrvatskoj nabožnoj književnosti, odnosno djela u kojima se jasno prezentira kršćanski svjetonazor, religiozna tematika i religiozno - moralna funkcija, tijekom 19. stoljeća egzistira i sloj nabožne književnosti. U opusu Ante Kovačića ta nabožna književnost egzistira kao utkani žanr u djelima visoke književnosti. Nabožna književnost relativno je zanimljiva pojava kod Kovačića zbog toga što je proveo tri godine u sjemeništu i zbog interpretacijskog podatka koji tvrdi da u Kovačićevu djelu nema Boga. U većini Kovačićevih djela prisutno je školovanje, ali ga on ne opisuje kao školovanje u školi, već izvan škole. U *Fiškalu* Kovačić opisuje neprirodnost i nesvakidašnjost školovanja Jakoba Podgorskog, koji sve uređuje po matematičkim formulama.

„Jakob ravnaše svoj život po matematičkim formulama. On je ciframa tačno izračunao što će i u koje će vrijeme nešto naučiti. Izračunao je što treba znati i kada se može dokučiti društva velike gospode, postati članom, a i sam velikim gospodinom.“

U romanu *Fiškal* prisutni su tzv. liturgijski i privatni oblici molitve. Liturgijski oblik gradi se samo na Svetom pismu, te posebno molitvama Oče naš, Zdravo Marija, Vjervanje i litanije.

⁵⁰ Citirano prema: Kovačić, A (1962) Predgovor. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 48, str.161-265.

„Amen! – završio svećenik svoj Pater noster.“

„Baba Mara doštapa u djevojčinu sobu, natakne na oči svoje krupne naočale, vrpcom prevezane okolo glave, i uhvati onu svilom vezenu knjigu spomenicu od pjesnika Vilka. Vidiš li, vidiš li šta je to? – šane ona njemu glasno tik uha. Stari je gledaše, nakrivivši malo usta, a to bijaše znakom da još dobro nije čuo što želi. Mare prikriča svomu staromu po drugi put iste riječi. Šta je to... šta je to... pitaš? Valjda molitvenjak? – slegne starac ramenima.“

Privatnu molitvu nadahnjuje, s jedne strane, sama vjera, a s druge situacija u kojoj se vjernik nalazi, zbog čega je improvizacija jedna od njenih značajki.

„Mi, babika, ne skitasmu se po svijetu osim što smo sa svojom pokojnom kćerkom polazili u obližnja sela na proštenja i vašare pa, hvala budi bogu, doživjesmo poštenu i sijedu starost.“

„Ona je još tiho, tiho šaptala molitvu za svoju pokojnu kćerku, majku Olginu, za dijete Oljušku, za svoga staroga i za samu sebe. Znalo je to trajati i po čitav sat. Kada bijahu blagdani, veliki postovi, kvaterni petki, trajalo bi to i po više sati...“

Kvantitativno gledajući, molitva je u Kovačićevu romanu *Fiškal* prisutna u onoj mjeri koja je stavlja u funkciju realističkog prikazivanja likova i prostora.⁵¹

6. Zaključak

Ante Kovačić, hrvatski književnik rodom iz Hrvatskog zagorja, istaknuo se kao predvodnik mlade generacije hrvatskih književnika 19. stoljeća koji su počeli opisivati zbilju, odnosno pripadali književnoj epohi realizma. Kovačić je, kao i većina ostalih realista mlađe generacije, ideološki bio vrlo usmjeren na pravaštvo, odnosno doktrinu Ante Starčevića. Nakon mladenačkih pjesama, pripovijedaka i feljtona, počeo je pisati romane kojima se nakon smrti proslavio. Roman je posebna književna vrsta u Kovačićevu stvaralaštvu te je u njemu mogao

⁵¹ Šundalić, Z (2000) *Tragovi nabožne književnosti u Kovačićevu djelu*. U: Dani hvarskog kazališta, *Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, HAZU, Književni krug Zagreb – Split, str. 136-155.

ispričati zbiljske događaje, kritizirati političke protivnike, psihološki vrlo kompleksno analizirati likove te još imati vremena i za ironiju i grotesku.

Cijeli književni ostvaraj Ante Kovačića najjači je ostvaraj hrvatskoga realizma, i to u karakterističnom obliku za hrvatsku književnost u kojoj nema previše tekstova koji slave i posvećuju običnost i svakodnevnost. Romani su to posvećeni suvremenoj tematici, mješavina romantizma, realizma i brutalnoga naturalizma nabijena razornom satirou i očajem nad stanjem hrvatskoga društva.

U *Fiškalu* je Kovačić uspio u onom što je naumio. Bez neke prevelike umjetničke vrijednosti dočarao je zbilju Hrvatskog zagorja i okolice sa velikom dozom groteske i ironije prema ideološkim protivnicima ilircima, Nijemcima i Mađarima te naposljetku iskritizirao hrvatsko plemstvo i birokratski mentalitet. Također, unio je u roman brojne zaplete i intrige, pojam fatalne žene te raspad osobnosti i samoubojstva pojedinih likova, karakteristične možda više za neka ranija stilska razdoblja poput klasicizma i romantizma. Kovačić je, kako navodi Nemeč, *prvi romansijer hrvatskog realizma*, ali i autor po mnogima najboljeg romana hrvatskog realizma *U registraturi*, za koji su mu sva ostala djela, pa tako i *Fiškal* bila samo prolog.

Iako gotovo cijeli Kovačićev opus nije bio prihvaćen u početku, njegovi su romani postali reprezentativni primjeri miješanja književne tradicije i suvremenih književnih struktura. Kovačić je srušio tradicionalne okvire hrvatske književnosti te postao pri tome primjer i uzor novijim generacijama hrvatskih književnika.

7. Popis literature

Flaker, Aleksandar, *Ante Kovačić i ruska književnost*. U: *Književne poredbe*, Naprijed, Zagreb, 1968.

Frangješ, Ivo, predgovor u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 48, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.

Frangješ, Ivo, *Šenoina baština u hrvatskom realizmu*. U: *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1980.

Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.

Maštrović Tihomil, *Pripovijesti: Pripovjedački i dramski fragmenti*, Dom i svijet, Zagreb, 2011.

Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1995.

Primorac, Strahimir, *Zvezdani pepeo*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2003.

Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004.

Šicel, Miroslav, Ante Kovačić U: *Pisci i kritičari: studiji i eseji iz hrvatske književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.

Šicel, Miroslav, predgovor u: Ante Kovačić, *Izbor iz poezije i proze*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. - 1918.* Marjan tisak, Split, 2004.

Šundalić, Zlata, *Tragovi nabožne književnosti u Kovačićevu djelu u: Dani hvarskog kazališta, Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, HAZU, Zagreb – Split, 2000.

Internetski izvori:

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatski biografski leksikon, Ante Kovačić*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=257>, pristupljeno: 29.8.2016.

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatski biografski leksikon, Groteska*, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/groteska>, pristupljeno: 2.9.2016.